

оцінювати часткові результати, що ведуть до досягнення кінцевих цілей); урізноманітнення форм, методів і моделей професійного розвитку, які пропонуються як багатогалузевими закладами вищої освіти, так і зовнішніми провайдерами на ринку освітніх послуг (використання потенціалу академічного середовища закладу вищої освіти, а також інших закладів вищої освіти, освітніх та громадських організацій національного та міжнародного рівнів, спортивних федерацій, асоціацій, що спеціалізуються на певному виді спорту).

Висновки. Зроблено висновки про доцільність застосування принципу гнучкості у професійному розвитку викладачів фізичного виховання. Перспективами подальших наукових розвідок є дослідження принципів науковості та інтегративності, відкритості та варіативності професійного розвитку викладачів фізичного виховання.

Ключові слова: викладач фізичного виховання; заклад вищої освіти; принципи професійного розвитку; принцип гнучкості; зміст професійного розвитку; диверсифікація форм і методів професійного розвитку; структурування програм професійного розвитку; зміна освітньої траєкторії.

УДК 378.14

Інна Прокоп

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ORCID ID 0000-0003-2409-4892

DOI 10.24139/2312-5993/2022.06/290-299

ДИДАКТИЧНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

У статті розглянуто проблему формування дидактичної культури майбутніх учителів початкової школи. Розглянуто її як похідну педагогічної культури. Подана характеристика складових педагогічної культури, таких як: дидактична етична, естетична, інформаційна, загальна, комунікативна. Показано взаємозв'язок між ними. Але визначальна роль належить дидактичній культурі, яку розглядають «як інтегральну якість особистості, представлену єдністю мотиваційно-ціннісного, інноваційно-технологічного, особистісно-творчого компонентів, що забезпечують у своїй взаємодії продуктивну дидактичну діяльність і творчу самореалізацію викладача». Визначено складові дидактичної культури: дидактичні уміння, дидактичне середовище, дидактичні здібності. Розглянуто особливості окремих дидактичних умінь: конструктивних, комунікативних, гностичних. Однак цілісна структура дидактичних умінь у контексті дидактичної культури розглянута ще недостатньо і заслуговує уваги дослідників. Визначено, що однією з умов розвитку дидактичної культури є створення «інноваційно-дидактичного середовища». Показана його роль такого середовища в розвитку дидактичної культури майбутніх учителів початкової школи. Значна увага приділена одній з складових дидактичної культури – дидактичними здібностями, під якими розуміють здатність передавати знання учням за рахунок умінь передачі знань в зрозумілій і доступній формі. Знання основ дидактики є запорукою сформованості дидактичної культури вчителя початкової школи.

Ключові слова: майбутній вчитель початкової школи, педагогічна культура, дидактична культурка, дидактичне середовище, дидактичними здібностями, професійна компетентність.

Постановка проблеми. Початок третього тисячоліття характеризується підвищеними вимогами до фахівців різного профілю. Не виключенням є і педагоги. Фактично, від рівня професіоналізму педагога залежить професіоналізм інших фахівців. Це сприяло пошуку нових технологій навчання, комп'ютеризації освітнього процесу, впровадженню нових методів і засобів навчання. Одночасно почали розвиватись нові типи освітніх установ (це стосується закладів інклюзивної освіти).

Для формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи важливе значення має володінні дидактичними основами педагогіки. Значне місце в цьому процесі відведено педагогічній культурі, яка має декілька складових, серед яких чільне місце належить дидактичній культурі. Формування дидактичної культури вчителя початкової школи починається з 1 курсу навчання у закладі вищої освіти. Основи дидактичної культури закладено у дисципліні «Вступ до спеціальності». Процес формування продовжується при вивченні всіх наступних педагогічних дисциплін. Добре володіючи основами дидактики, майбутні вчителі початкової школи оволодівають основами дидактичної культури протягом навчання у ЗВО і у своїй педагогічній діяльності, оскільки це є неперервний процес. Добре сформована дидактична культура вчителя є запорукою сформованості педагогічної культури. Тому питання формування дидактичної культури є таким важливим і вивчається науковцями.

Аналіз актуальних досліджень. Вивчаючи психолого-педагогічну літературу, були виділені напрями дослідження педагогічної культури та її складових(у нашому випадку дидактичної). Серед науковців, що вивчали педагогічну культури ми виділяємо праці О. Барабанщикова і С. Муцинова. Цю проблему у викладачів і вчителів, що має значення для організації освітнього процесу, розглядали науковці: А. Алексюк, В.Берека, В.Беспалько, Н.Бодруг, О. Лавриненко, М. Левиної, І. Мельничук, О. Мудрик, В.Поліщук, О. Пометун, Л.Романишина, Л.Романовськаї, В. Шевчук, В. Ягупов. У своїх працях вони визначали роль педагогічної культури та її складових (дидактичної культури та педагогічної майстерності) у становленні і формуванні майбутніх учителів. Базовими для розробки теорії дидактичної культури є дослідження В. Загвязинського, В. Лозової та ін.

Тому **метою статті** обрали вивчення формування дидактичної культури вчителя початкової школи.

Методи дослідження. У дослідженні було використано такі методи: аналіз психолого-педагогічної літератури на тему дослідження, синтез опрацьованих джерел, систематизація, порівняння, анкетування.

Виклад основного матеріалу. Проблема підвищення якості підготовки майбутніх учителів є актуальною, оскільки від цього залежить готовність випускників загальноосвітньої школи до майбутньої професійної діяльності. Однією з таких якостей є сформована педагогічна культура. Педагогічна культура передбачає наявність декількох якостей (педагогічний такт, дидактична культура, педагогічні уміння, володіння комп'ютерною технікою, сучасними технологіями та ін.) Це саме ті якості, які потрібно сформувати у процесі підготовки у закладі вищої освіти. Під формуванням розуміють процес надбання майбутніми вчителями певних якостей, умінь і навичок (Словник.UA, 2021) портал української мови та культури.. Цей процес також передбачає формування особистісних якостей майбутнього фахівця. На нашу думку формування педагогічної культури базується на дидактичній культурі. Тому свої дослідження ми розпочали саме з вивчення дидактичної культури.

Культура – це «історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя та діяльності людей, у їхніх взаємовідносинах, а також у матеріальних і духовних цінностях, які вони створюють». Власне, культура - „світ, наповнений людським смислом, з природою і суспільством, що розвивається на основі творчих здібностей особистості, то становлення дидактичної культури і є сутністю професійності вчителя (Словник іншомовних слів, 2000).

Дидактична культура вчителя є визначальною складовою його педагогічної культури, частина загальнолюдської культури. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив дійти висновку, що дидактична культура є основою педагогічної культури, яка має декілька складників (рис.1).

Рис. 1. Основні складові педагогічної культури вчителя

Визначальною серед них є дидактична культура.

Дидактична культура характеризується декількома поняттями, які створюють певний фон для її розуміння, адже освітній процес, який здійснюють вчителі початкової школи, є різноманітним і всебічним. Розглянемо їх сутність.

Виховання характеризується соціальним цілеспрямованим процесом створення умов для засвоєння тими, хто навчається, суспільно-історичного досвіду розвитку держави з метою підготовки його до життя в ринкових умовах. Категорія «виховання» – одна з основних в педагогіці початкової школи. Виховання визначають як «цілеспрямовану діяльність, покликану сформувати систему якостей особистості, поглядів і переконань, ... як вирішення певного конкретного виховного завдання (наприклад, виховання певних рис характеру, пізнавальної активності)» (Пашутинський; Яценко, 2006).

У процесі виховання здійснюється розвиток особистості. Під розвиток розуміємо об'єктивний процес змін внутрішньої сфери людини, її здатність до набуття найважливіших властивостей особистості впродовж усього життя. «Фізичний, психічний і соціальний розвиток особистості здійснюється під впливом зовнішніх і внутрішніх, соціальних і природних, керованих і некерованих чинників» (Бех, 2001).

Навчання – процес безпосередньої передачі й засвоєння досвіду поколінь у взаємодії педагога і того, що навчається. Він складається з

процесу викладання і засвоєння знань. Базовим елементом у системі «навчання-виховання-розвиток» є навчання, яке підпорядковується законам дидактики.

Оскільки роль вчителя початкової школи дуже значна, то необхідно уточнити самі важливі поняття дидактики. Дидактика – галузь педагогіки, яка досліджує навчання на теоретичному рівні. Тобто – педагогічна теорія навчання (Мойсеюк, 2003).

Дидактика – розділ педагогіки, який висвітлює теорію освіти, навчання (Сухомлинський, 1979). Предметом дидактики є навчаний процес, як система, як засіб освіти та виховання того, хто навчається, що забезпечує організоване вчителем засвоєння змісту освіти. Дидактика стосується особливостей навчального процесу стосовно максимальної передачі знань і їх засвоєння. Найбільше уваги звертають на зміст навчання і взаємозв'язки між викладачем/вчителем і студентом/учнем (Мойсеюк, 2003) Дидактика відповідає за дві функції: теоретичну і практичну. І від того на скільки якісно побудована теоретична частина, буде якісно проявлятися і практична частина.

На основі дидактики будують зміст навчання, обирають форми і методи, розробляють сучасні технології. «Сучасна дидактична система характеризується розумним поєднанням педагогічного управління з власною ініціативою і самостійністю тих, хто навчається» (Мойсеюк, 2003).

В. Сухомлинський підкреслював, що без знання дитини немає школи, немає виховання, немає справжнього вчителя і педагогічного колективу, а знати дитину можливо лише тоді, коли постійно розвивається, збагачується педагогічна культура вчителя (Сухомлинський, 1979).

Для вчителів початкової школи важливими є дидактичні знання. Вони надають змогу правильно проводити аналіз педагогічних явищ, робити висновки, визначати шляхи розв'язування проблем. Знання з дидактики і їх творче застосування забезпечують формування педагогічної культури, педагогічної майстерності, педагогічного такту.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що володіючи основами дидактики, дидактичної культури вчитель початкової школи швидше набуває вмінь педагогічної майстерності. Фактично, дидактичну діяльність можна розглядати як культурну і культуротворчу. Культуру освіти прирівнюють до дидактичної культури в її особистісному і соціальному проявах.

Наприкінці ХХ-го – початку ХХІ-го століть у педагогіці виокремилася культурологічний підхід, який започаткував «розгляд педагогічних явищ на широкому соціокультурному тлі, що забезпечило «вивчення найбільш загальних закономірностей розвитку культури особистості й соціуму, принципи їхнього функціонування, взаємозв'язку і взаємозалежності» (Исаев, 1999).

Розглядаючи культуру як специфічний спосіб діяльності, ми виходимо з того, що викладач як суб'єкт професійно-педагогічної діяльності повинен мати підготовку, орієнтовану на певний спосіб діяльності. Результати аналізу науково-педагогічної літератури показали, що, поняття дидактична культура вчителів початкової школи мало знайомий. Його ототожнювали з педагогічною культурою.

К. Ушинський писав, що вчителю недостатньо добре володіти фактичним матеріалом, але потрібно знати, як його подати, використати на практиці. К. Ушинський підкреслював, що «Ми не говоримо вчителів – дійте так чи інакше, але ми говоримо їм: вивчайте закони тих психічних явищ, якими ви хочете керувати, і дійте, спираючись на ці закони і ті обставини, в яких ви хочете їх застосувати» (Ушинский, 1948–1951).

Найбільш чітко про навчальну діяльність вчителя висловлювався П. Каптерев у «Дидактичних нарисах». Науковець стверджував, що вчитель впливає на учня в першу чергу своїми спеціальними властивостями, притаманними вчителю, а вони у вчителів неоднакові. Виділяють два види професійних якостей: наукова підготовка і особистісний вчительський талант. Перший вид характеризується рівнем знань фактичного матеріалу з предмету, а другий – умінням донести цей матеріал до учнів. «Викладання – річ не механічна... Вчителю потрібно знати, що в методі суттєвого, важливого, без чого навчання правильним бути не може. Вчитель, який учить за методикою, який постійно заглядає в книжку, щоб переконатися, що він не відступив від прийнятого методу, насправді не засвоїв методу» (Каптерев, 1982, с. 73). Ці думки вченого знайшли відображення в одному з напрямів дидактики – теорії оптимізації процесу навчання.

Описані два види професійних якостей, зараз розглядають як фахову компетентність (методичну), яка відображена в працях дослідників (фахова підготовка В. Адольф, дидактичні вміння (Л. Подимова), педагогічна майстерність (В. Рябцев, Г. Хозяїнов).

В. Марлевич, В. Семиченко (Марлевич; Семиченко, с. 8) подають, що всі властивості особистості викладача, це ті, які забезпечують високий результат професійної діяльності. Цю діяльність пов'язують з компетентністю. *Компетентність* на думку О. Копіца, це «володіння людиною відповідною компетенцією, яка включає її особистісне ставлення до цієї компетенції й предмета діяльності» (Копіра, 2004, с. 5). У своїх працях Л. Зимня трактує компетентність як «інтелектуально та особистісно зумовлений досвід соціально професійної діяльності людини, що базується на знаннях» (Студенець, 2022).

Науковці зазначають, що професійно компетентною є «така праця вчителя, у якій на досить високому рівні здійснюється педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, реалізується особистість учителя, у якій досягаються гарні результати в навченості і вихованості школярів». Таким чином, рівень сформованості професійної компетентності є проявом дидактичної культури. Тобто, професійна компетентність базується на дидактичній культурі ( ).

За рівнем готовності до педагогічної діяльності можна дійти висновку про мистецтво навчання і виховання, що і задекларовано в дидактичній культурі.

Складові дидактичної культури розглянуто у низці наукових праць О. Заславського і В. Петришиної, у яких розглянуто особливості окремих дидактичних умінь: конструктивних, комунікативних, гностичних. Значна увага приділена дидактичним здібностям, під якими розуміють «здатність передавати знання дітям, яка досягається зрозумілим, коротким і цікавим викладом матеріалу» (Заславський; Петришина, 2003). Це ті здібності, які необхідні для безпосередньої передачі інформації У науковій літературі багато уваги приділяється ще одній складовій дидактичної культури – дидактичним здібностям. Так, В. Крутецький до дидактичних здібностей відносить «здатність пояснювати», «мовну здатність» і «академічні здібності», тобто «ерудицію вчителя, обґрунтованість його знань, широту його розумового кругозору» (Кузнецова, 2005). Але вони недостатньо розглянуті, як складові дидактичної культури. Проаналізувавши подання науковців, ми дійшли висновку, що дидактичний компонент все частіше розглядається в працях науковців, як складова педагогічної культури вчителя.

Однією з умов розвитку дидактичної культури є створення «інноваційно-дидактичного середовища». Таке середовище, особливо в початковій школі, сприяє розвитку дидактичної культуротворчості

вчителя, а це закладає основи для творчої діяльності учнів. Тільки творчий вчитель здатний виховати творчого учня. Такі основи будуть сприяти подальшому творчому розвитку учнів і в старших класах і у закладах вищої освіти.

Розкриваючи зміст поняття «дидактична культура вчителя багатoproфільної гімназії», Н. Фат'янова визначає її «як інтегральну якість особистості, представлену єдністю мотиваційно-ціннісного, інноваційно-технологічного, особистісно-творчого компонентів, що забезпечують у своїй взаємодії продуктивну дидактичну діяльність і творчу самореалізацію викладача» (Фат'янова, 2001). Науковець вводить поняття «інноваційна дидактична технологія, яка є технологією дидактичної діяльності. Така технологія забезпечує розв'язання дидактичних завдань (планування, організація оцінювання і корегування).

У зв'язку з реформуванням школи за програмою «Нова українська школа» підвищились вимоги до вчителя загальноосвітньої школи. Потреба у реформуванні школи, на разі і початкової, зумовлено низкою обставин:

- потребою у підвищенні якості навчання і виховання учнів;
- впровадженням особистісно-орієнтованого підходу до освітнього процесу:
  - покращення навчально-матеріальної бази;
  - комп'ютеризацією освітнього процесу.

Забезпечення виконання цих факторів буде сприяти підвищенню рівня дидактичної культури вчителя. І це потрібно починати з початкової школи, а ще краще з дошкільних закладів освіти.

У процесі дослідження було проведено анкетування студентів, майбутніх учителів початкової школи 4 курсу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, на предмет їх знань з дидактики з метою визначення прогалів у знаннях і накреслення плану дослідження.

Складаючи анкету, ми враховували, що розділ дидактики завжди сприймається студентами проти педагогічних проблем.

У питанні анкети анкети були введені:

- 1.Що вивчає дидактика? Який зв'язок між дидактикою і педагогікою?
- 2.Що розумієте під педагогічною культурою і які її складові?
- 3.Що Ви розумієте під дидактичною культурою?
- 4.Яка роль дидактичної культури в освітньому процесі?

5. Які Ви бачите шляхи підвищення сформованості у майбутніх учителів початкової школи?

Загальний аналіз відповідей студентів свідчить про те, що студенти в основному правильно дали відповіді на питання анкети. Вони проявили ерудицію в питаннях про педагогічну культуру. Менш чіткими були відповіді, що стосуються дидактичної культури та її ролі в освітньому процесі. Це дозволило скорегувати плани з дидактичної підготовки майбутніх учителів стосовно ролі дидактичної культури у становлення вчителя, як майбутнього фахівця.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив дійти висновку, що питання формування дидактичної культури недостатньо. Особливої уваги потребує додатковий розгляд питань про дидактичні технології, інформаційно-дидактичне середовище, дидактичні здібності. Цим питанням будуть присвячені наші подальші дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

- Бех, І. (2001). Особистісно зорієнтоване виховання – нова освітня філософія. Педагогіка толерантності, 1, 16–19 (Beh, I. (2001). Personally oriented education is a new educational philosophy. *Pedagogy of tolerance*, 1, 16–19).
- Исаев, И. Ф., Ситникова М. И. (1999). *Творческая самореализация учителя: культурологический подход*: учеб. пособ. Москва–Белгород (Isaev, I. F., Sytnykova M. I. (1999). *Teacher's creative self-realization: cultural approach*. Moscow–Belgorod).
- Заславський, О., Петришина, В. (2003). *Формування основних дидактичних якостей у студентів педагогічних вузів*. Харків: Основа (Zaslavskiy, O., Petryshyn, V. (2003). *Formation of basic didactic qualities in students of pedagogical universities*. Kharkiv: Osnova).
- Копіца, О. І. (2004). Діалогічна взаємодія у вищій школі. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*, 33, 49–53 (Kopitsa, O. I. (2004). Dialogic interaction in higher education. *Pedagogy and psychology of creative personality formation: problems and searches*, 33, 49–53).
- Кузнєцова, Т. Н. (2005). *Теорія та практика педагогічної майстерності*: навч. посіб. Харків: Основа (Kuznetsova, T. N. (2005). *Theory and practice of pedagogical skills*. Kharkiv: Osnova).
- Марлевич, В. С., Семиченко, В. О (2003). *Особливості професійної підготовки викладачів педагогічних вузів: дидактичний аспект*. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО» (Marlevich, V. S., Tsemuchenko, V. O (2003). *Peculiarities of professional training of teachers of pedagogical universities: didactic aspect*. Donetsk: TOV VKF "BAO").
- Мойсеюк, Н. Є. (2003). *Педагогіка*: навч. посіб. Київ (Moiseyuk, N. E. (2003). *Pedagogy*. Kyiv).
- Пашутинський, В. С., Яценко, О. В. (2006). *Педагогічна творчість студентів: психологічний аспект*. Львів: Акцент (Pashutynskiy, V. S., Yatsenko, O. V. (2006). *Pedagogical creativity of students: psychological aspect*. Lviv: Akcent)
- Словник.UA (2021). Портал української мови та культури. URL: <https://slovnuk.ua/>

- (Slovnyk.UA (2021). Ukrainian language and culture portal. URL: <https://slovnyk.ua/>)
- Словник іноземних слів (2000). /уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ: Наук. думка (*Dictionary of foreign words (2000)*). /layout С. М. Morozov, L. M. Shkaraputa. Kyiv: Nauk. Opinion).
- Студенець, О. А. (2022). *Формування педагогічної культури вчителя початкових класів у системі післядипломної педагогічної освіти*. Тернопіль: Вид-во Вектор (Studenets, O. A. (2022). *Formation of the pedagogical culture of primary school teachers in the system of postgraduate pedagogical education*. Ternopil: View Vector).
- Сухомлинский, В. А.(1979). *Рождение гражданина. Избранные педагогические сочинения: в 3 т.* Москва: Педагогика, Т. 1. (Chuhomlinsky, V. A. (1979). *Born citizen. Selected pedagogical works: in 3 volumes*. Moscow: Pedagogyka, T. 1.).
- Ушинский, К. Д.(1948). *О пользе педагогической литературы. Собр. соч. в 11 тт.* Москва–Ленинград, 1948–1951. Т. 2. (Ushinsky, K. D. (1948). *About the benefits of pedagogical literature*. Sobr. soc. in 11 vol. Moscow–Leningrad, 1948–1951. T. 2.).
- Фатьянова, Н. М. (2001). *Педагогічна культура вчителя*. Харків: Прогрес (Fatyanova. N. M. (2001). *Pedagogical culture of the teacher*. Kharkiv: Progress).

SUMMARY

Prokop Inna. Didactic culture of future primary school teachers and means of its formation.

The article deals with the problem of formation of didactic culture of future primary school teachers. It is considered as a derivative of pedagogical culture. The characteristics of the components of pedagogical culture are given, such as: didactic, ethical, aesthetic, informational, general, communicative. The relationship between them is shown. The defining role belongs to didactic culture, which is considered "as an integral quality of personality, represented by the unity of motivational-valuable, innovative-technological, personal-creative components, which in their interaction ensure productive didactic and creative activity of the teacher." The components of didactic culture are defined: didactic skills, didactic environment, didactic abilities. The importance of individual didactic skills is considered: constructive, communicative, gnostic. However, the overall structure of didactic skills in the context of didactic culture has not yet been considered sufficiently and deserves the attention of researchers. It was determined that one of the conditions for the development of didactic culture is the creation of an "innovative didactic environment". The role of such an environment in the development of didactic culture of future primary school teachers is shown. Considerable attention is paid to one of the components of didactic culture - didactic abilities, which are understood as the ability to transfer knowledge to students through the ability to convey knowledge in an understandable and accessible form. Knowledge of the basics of didactics is the key to the formation of the didactic culture of the primary school teacher.

Key words: *future primary school teacher, pedagogical culture, didactic culture, didactic environment, didactic abilities, professional competence.*